

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

ביאורי תפילה

סמיכת גאולה לתפילה

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סמיכת גאולה לתפילה

בתפילת שחרית ובתפילת ערבית סומכים אנו את ברכת גאל ישראל לתפילה. בגמ' בברכות ד: נחלקו ר' יוחנן ורבי יהושע בן לוי, מתי סומכים גאולה לתפילה. ר' יוחנן סובר שצריך לסמוך גאולה לתפילה גם בתפילת שחרית וגם בתפילת ערבית. רבי יהושע בן לוי סובר, שרק בבוקר סומכים גאולה לתפילה אבל בערב מתפללים ערבית ואח"כ קוראים את שמע.

המעייין בסידור, והמעייין בהלכות תפילה, מגלה שהפסיקה שלנו אינה עקבית. מחד גיסא, פוסקים אנו כרבי יוחנן, שגם בערבית סומכים גאולה לתפילה. הרמב"ם (הל' תפילה פ"ז הי"ח) והשולחן ערוך (סי' רלו סע' ב) פוסקים כך בפרוש. כך גם עולה מנוסח התפילה שלנו, שהרי אנו מקדימים את קריאת שמע לפני התפילה, כרבי יוחנן. לו היינו פוסקים כרבי יהושע בן לוי, היה עלינו להקדים את התפילה לקריאת שמע.

מאידך גיסא, יש הבדלים בולטים בין סמיכת גאולה לתפילה בשחרית, לבין סמיכת גאולה לתפילה של ערבית. ההבדלים הללו הם גם בנוסח התפילה, וגם בהלכות תפילה. לשיטת רבי יוחנן לא אמורים להיות הבדלים בין השחר לבין הערב.

ההבדל הראשון הוא בנוסח. בבקר אנו מצמידים את הגאולה לתפילה. אין דבר המפריד ביניהם. בערב הקדיש מפריד בין גאולה לתפילה.¹

בערב יש תוספות הנאמרות בין ברכת גאל ישראל לבין התפילה. ברכת השכיבנו, שעליה אומרת הגמ' (ברכות ט:): "כגאולה אריכתא דמיא", "יראו עינינו", שאליו מתייחסים הראשונים.² כמו כן, תוספות מאוחרות יותר שנחלקו עליהם הפוסקים:³ "ושמרו" בשבת, "וידבר" ברגלים, וכו'. בבוקר אין אף תוספת המפרידה בין הגאולה לבין התפילה.

בשחר אנו נעמידים לתפילת עמידה, ב"מי כמוכה בא-לים ה'". הסיבה לכך, שלא נצטרך להפסיק בין גאולה לתפילה, ע"י המעבר מישיבה לעמידה. בערב אנו נעמידים רק לתפילה עצמה.⁴

¹ נקודה זו בולטת במיוחד בשיטת הרמב"ם (בסידור התפילה עמ' תשכ במה' הרב קאפח). הרמב"ם סובר, שמקומו של הקדיש הוא לפני תפילה ולאחר תפילה. בשחר אנו מקדימים את הקדיש, שהיה אמור להיות לפני התפילה, לפני ברכות קריאת שמע, כדי לסמוך גאולה לתפילה. בערב, אנו מפרידים בין הגאולה לבין התפילה בקדיש. הרמב"ם בעל האשכול בתשובותיו (סי' קפא) חולק וסובר שקדיש נאמר לאחר מצוה ולאחר תפילה. (עייין שם גם התייחסות ספציפית לקדיש שלפני תפילת ערבית).

² תלמידי רבינו יונה ברכות ב: באלפס ד"ה ויש; רא"ש ברכות פ"א סי' ה ועוד ראשונים

³ טור סי' רסז; שלטי גבורים ברכות ב: באלפס אות ד; המחבר (שם) השמיט אמירה זו, ועייין משנ"ב סק"ט.

⁴ מנהגנו זה מבוסס על לשון הרמב"ם בהל' תפילה (פ"ז הל' יז-יח). הרמב"ם מסכם את דרך התפילות ליחיד, והוא כותב כך: "בשחר משכים אדם... קורא הזמירות... קורא אחר כך שמע... וכשהוא חותם גאל ישראל מיד יעמוד כדי שיסמוך גאולה לתפילה." בתפילה הערב קורא קריאת שמע... וסומך גאולה לתפילה ומתפלל מעומד. בתפילת שחרית מדגיש הרמב"ם, "ושהוא חותם גאל ישראל מיד יעמוד", יש לעמוד מיד בחתימת גאל ישראל. בתפילת ערבית אין הדגשה כזאת, אלא רק נעמידים לתפילה עצמה.

קיימים גם הבדלים הלכתיים, בין סמיכת גאולה לתפילה בשחר לבין סמיכת גאולה לתפילה בערב.

הרשב"א (שו"ת ח"א סי' רצג) פוסק, שבערב מותר להפסיק ולהכריז על תוספות הנאמרות בתפילה, בבוקר אין להפסיק לשום הכרזה.

כמו כן נפסק להלכה (שו"ע סי' רלו סע ג, משנה ברורה סקי"ב, ושער הציון אות ח) שאדם המאחר לתפילה, בשחר יתפלל ביחידות כדי שיסמוך גאולה לתפילה, ובערב יתפלל בציבור, ואחר התפילה יאמר ברכות קריאת שמע.

מסביר הגרי"ד⁵ זצ"ל, שיש שני יסודות בהלכה של סמיכת גאולה לתפילה. היסוד הראשון הוא הלכה בהלכות תפילה. תפילה זקוקה לקריאת שמע וברכותיה סמוך אליה. וצריך לגשת לתפילה, מתוך אמירת קריאת שמע עם ברכותיה. היסוד השני הוא הלכה בהלכות קריאת שמע. אמירת קריאת שמע, מחייבת לסמוך אליה את התפילה, ולעמוד בתפילה מתוך קריאת פרשת שמע.

היסוד הראשון הוא, שקריאת שמע היא "מתיר" לתפילה. לעיל⁶ עסקנו בכך שהתפילה בנויה בצורה של שערים, שער לפני משער. הרוצה לעמוד בתפילה צריך לעבור שרשרת של שערים, המאפשרים לו להכנס אל הקודש פנימה, אל ארמונו של מלך.

קריאת שמע וברכותיה מהוות הן שער נוסף בדרך לטקלינו של מלך. קבלת עול מלכות שמים וקבלת עול מצוות, הם תנאים הכרחיים לממש את זכות העמידה בתפילה לפני הקב"ה. רק לאחר שאדם התבטל לפני ריבונו של עולם, רק לאחר אמירת "ואהבת את ה' א-להיך בכל לבבך - אפילו הוא נוטל את נפשך", רשאי אדם לעמוד בתפילה בפני מלכו של עולם.^{7 8}

היסוד השני הוא, שתפילה וקריאת שמע הם יחידה אחת של קבלת עול מלכות שמים. קבלת עול מלכות שמים אינה מתבצעת רק על ידי ההכרזה ש"ה' א-להינו ה' אחד". לקבלת שמים מלאה לא מספיק לאהוב את הקב"ה בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך. קבלת שמים מלאה היא ההכרה שכל הנעשה בעולם, נעשה בהשגחה גמורה של בורא העולם.

⁵ "שעורים לזכר אבא מארי" ח"ב, "בעיני סמיכת גאולה לתפילה". היסוד הראשון בדין סמיכת גאולה לתפילה מובא בעיקר בעמ' מו-מז. היסוד השני מובא בעיקר בעמ' נא-נב. הנפקא מינות בין סמיכת גאולה לתפילה בשחרית לבין סמיכת גאולה לתפילה בערבית מובאות בעמ' נב-נד.

⁶ בפרק העוסק בפסוקי דזמרא, עמ' ?

⁷ השווה להסברו של ריה"ל (כוזרי מאמר ג סע' יז): "אחרי זה יסדר לו החסיד את העקרים אשר בהם תשלם האמונה היהודית... וכראיה על כל אלה יזכיר בחתימת הברכה את 'יציאת מצרים'... אדם המודה בכל אלה מתוך הכרה גמורה הוא ישראלי אמיתי, ומותר לו לצפות להדבקות בענין הא-להי... איש כזה ראוי לעמוד בתפילה לפני ה'שכינה', הוא ישאל ויענה"

⁸ הגרי"ד נותן הסבר אחר, מדוע קריאת שמע וברכותיה מהוות "מתיר" לתפילה. לדעתו גם פסוקי דזמרא וגם קריאת שמע וברכותיה מהווים ריצוי ושבח, ובתוך כך הם מתיר לתפילה. ההבדל בין פסוקי דזמרא לבין קריאת שמע וברכותיה, שבפסוקי דזמרא הריצוי הוא על ידי הרצאת שירה שבכתבי הקודש, ובברכות קריאת שמע הריצוי הוא על ידי מטבע של ברכה. (עיין שם עמ' מז)

שאדם עומד בתפילה, ומתפלל הוא על הדעת ועל הפרנסה, על הגאולה ועל הרפואה, על צרכי היחיד ועל צרכי הרבים, על צרכים רוחניים ועל צרכים גשמיים, הרי הוא מביע את מלכותו המלאה של הקב"ה בעולם.

יסוד זה, מסוכם בגמ' בכרכות יד: בלשון קצרה: "ואמר רבי יוחנן הרוצה שיקבל עליו עול מלכות שמים שלמה, יפנה ויטול ידיו, ויניח תפילין, ויקרא קריאת שמע ויתפלל, וזו היא מלכות שמים שלמה"⁹

מבאר הגרי"ד, שלרבי יוחנן הסובר שתפילת ערבית חובה, אין הבדל בין סמיכת גאולה בשחרית לבין סמיכה לגאולה בערבית. אבל לדידן שפוסקים שתפילת ערבית רשות, יש הבדל ביניהם.

בתפילת חובה, שני היסודות קיימים. תפילת חובה זקוקה לקריאת שמע וברכותיה, כמתיר לעמידה בתפילה. ותפילת חובה מצטרפת עם קריאת שמע ל"קבלת עול מלכות שמים שלמה". בתפילת רשות רק היסוד הראשון מתקיים. תפילת רשות זקוקה למתיר כתפילת חובה, ואף יותר מתפילת חובה. היסוד השני מתקיים רק בתפילת חובה. תפילת חובה יכולה להצטרף עם חובת קריאת שמע, ליחידה אחת של קבלת עול מלכות שמים שלמה. אבל תפילת רשות אינה יכולה להצטרף עם חובת קריאת שמע ליחידה אחת.¹⁰ על פי עקרון זה מסביר הרב את ההבדלים בין סמיכת גאולה לתפילה בשחרית לבין סמיכת גאולה בערבית.

בתפילת ערבית קריאת שמע ותפילה הם שתי יחידות שונות, לכן מפסיקים בקדיש בין קריאת שמע לבין התפילה, ולכן יש מתירים לומר תוספות שונות ביניהם. בשחרית יש כאן יחידה אחת, ואין להפריד ביניהם כלל.

כיוון שקריאת שמע ותפילה הם יחידה אחת, לכן אין מפרידים ביניהם אפילו לא לתפילה בציבור, בערב, שיש כאן שתי יחידות, ניתן להפריד ביניהם לצורך תפילה במנין.

ניתן להעלות כיוון נוסף להסבר הדין של סמיכת גאולה לתפילה. לעיל¹¹ ראינו שיש שתי משמעויות לאמירת קריאת שמע. משמעות אחת היא קריאה והכרזה בשם ה'. מכריזים אנו שה' מלך על כל הארץ. משמעות שניה, היא שמיעה וקבלה. שומעים אנו את הציווי הא-להי המצוה אותנו על האמונה בה', ומצווה אותנו על ייחוד שמו, ואהבתו.

⁹ הביטוי "עול מלכות שמים שלמה" איננו ביטוי שגורתי. רגילים אנו לביטוי "עול מלכות שמים", ואין אנו רגילים לביטוי "עול מלכות שמים שלמה". רק בצירוף תפילה ומצוות (נטילת ידים, תפילין) המלכות שמים נהפכת לשלמה.

¹⁰ הרב מצייץ בהערה, לדברי הרי"ף (ברכות יג. באלפס) והרמב"ם (הל' תפילה פ"י ה"ו) שמי שירד להתפלל חובה ונזכר שכבר התפלל אינו יכול לסיים תפלתו בתורת נדבה. לא ניתן לצרף "חפצא של תפילת חובה" עם "חפצא של תפילת נדבה" ליחידה אחת.

¹¹ בפרק העוסק באמירת "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", עמ' ?

לפי המשמעות הראשונה. יסוד דין סמיכת גאולה לתפילה הוא מתיר לתפילה. כדי שיהיה רשאי אדם לעמוד בפני מלך מלכי המלכים, חייב הוא לעמוד ולהכריז, שמקבל הוא את מלכותו, מאמין הוא בייחודו, ואוהב הוא את בוראו בכל לבבו, בכל נפשו ובכל מאודו. לפי המשמעות השניה, שקריאת שמע היא שמיעה של הציווי הא-להי, מתחדש לנו יסוד חדש בהבנת התפילה. תפילה ביחד עם קריאת שמע וברכותיה, מתחברים יחד ליחידה אחת שלמה. עיקרה של התפילה - עמידה לפני המלך, ושפיכת ליבנו בפניו. עיקרה של קריאת שמע - שמיעת הציווי הא-להי וקבלתו. שניהם יחד הם דו-שיח בינינו לבין בורא עולם. בקריאת שמע הקב"ה מדבר עמנו, ואנו מקשיבים לדבריו. בתפילה אנו שוטחים את בקשתנו לפני מלך מלכי המלכים, והוא שומע לתפילתנו.

לסיכום, החיוב לסמוך גאולה לתפילה, מחבר את קריאת שמע וברכותיה עם תפילת עמידה. לחיבור זה משמעות כפולה ומשולשת.

המשמעות הראשונה היא הכנה ומתיר לתפילה. חובתו של אדם הרוצה לזכות בעמידה לפני מלך מלכי המלכים, לקבל על עצמו עול מלכות שמים תחילה.

המשמעות השניה היא חיבור התפילה לקריאת שמע, והשלמת עול מלכות שמים. מלכות שמים שלמה היא על ידי הכרה בכך שהגשמת צרכינו היא תלויה אך ורק ברצונו של בורא העולם. הכרה זו מתבצעת על ידי התפילה, ולכן חשובה התפילה לעצם קבלת עול מלכות שמים.

המשמעות השלישית היא שחיבור קריאת שמע עם התפילה, גורם לכך שהתפילה מהווה דו-שיח בינינו לבין בורא העולם.